

ÇOK-KÜLTÜRLÜLÜK AÇISINDAN DİL HAKLARI

MUSTAFA KOÇAK

LiBeRtE

Koçak, Mustafa
Çok-Kültürlülük Açısından Dil Hakları

ISBN 13: 978-975-6201-77-0

Liberte Yayınları® / 174
1. Baskı: Temmuz 2013

© 2010, Liberte Yayınları®

Yayına Hazırlayan: Selçuk Durgut
Tashih: Arda Akçiçek
Sayfa Düzeni: Liberte Yayınevi
Kapak Tasarımı: Muhsin Doğan
Montaj: Merkez Repro
Baskı: Tarcan Matbaası

Adres: Zübeyde Hanım Mah. Samyeli Sok. No: 15, İskitler, Ankara
Telefon: (312) 384 34 35-36 | Faks: (312) 384 34 37 | Sertifika No: 25744

LiBeRtE
liberteyayingrubu

Adres: GMK Bulvarı No: 108/16, 06570 Maltepe, Ankara
Telefon: (312) 230 87 03 | Faks: (312) 230 80 03
Web: www.liberte.com.tr | E-mail: info@liberte.com.tr
Sertifika No: 16438

Liberte Yayınları® Liberte Yayın Grubu'nun tescilli bir markasıdır.

Mustafa Koçak, 1978 yılı Diyarbakır doğumlu olup 1999'da İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. "Siyasî Partiler ve 1982 Anayasasına Göre Siyasi Parti Yasakları ile Parti Yasaklarına Aykırılık Hsline Uygulanacak Yaptırımlar" adlı tezi ile 2003 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Bölümü'nde yüksek lisans eğitimini tamamladı. Mart 2010'da aynı enstitüde ve bölümde doktorasını tamamladı. 2005 yılından bu yana Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı'nda görev yapmaktadır.

ÖZET İÇİNDEKİLER

GİRİŞ

- A. MESELELER
- B. YAKLAŞIM
- C. ÇALIŞMANIN PLÂNI

1 ÇOK-KÜLTÜRLÜLÜK

- A. KÜLTÜR KAVRAMI
- B. BİREY VE KÜLTÜREL SEÇİM
- C. ÇEŞİTLİLİK, ÇOK-KÜLTÜRLÜLÜK VE ÇOK-KÜLTÜRCÜLÜK
- D. KİMLİK SİYASETİ
- E. HOŞGÖRÜ VE SİYASAL TARAFSIZLIK MODELLERİ
- F. EŞİTLİK VE EŞİT TANINMA TALEBİ
- G. KÜLTÜREL HAKLARIN SINIFLANDIRILMASI

2 DİL HAKLARI

- A. TEMEL KAVRAMLAR
- B. DİL POLİTİKALARI VE DİLSEL DEĞİŞİM
- C. DİLİN FONKSİYONLARI
- D. DİLSEL ADÂLET HAKKINDA GÖRÜŞLER
- E. DİL HAKLARININ TEMELLERİ
- F. DİL HAKLARININ NİTELİĞİ VEYA İKİLEMLER
- G. HAK ÖZNELERİ
- H. DİL HAKLARININ UYGULANMASI
- I. DİL HAKLARI VE ÖZ-YÖNETİM HAKLARI

SONUÇ

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	19
----------------	----

GİRİŞ 23

A. MESELELER	23
1. Doğu Avrupa	25
2. Bölgesel Diller ve Azınlık Milliyetçiliği	26
3. Göçmen Entegrasyonu	27
4. Yerli Diller ve Biyolojik Çeşitlilik	29
5. Avrupa Birliği ve Ulus Ötesi Demokrasi	29
B. YAKLAŞIM	31
C. ÇALIŞMANIN PLÂNI	42

1 ÇOK-KÜLTÜRLÜLÜK 45

A. KÜLTÜR KAVRAMI	45
1. Kültürün Niteliği	49
2. Kültürün Anlaşılış Biçimleri	50
3. Kültürel Çeşitlilik	51
a. Alt Kültürler	51
b. Alternatif Kültürler	52
c. Toplumsal Kültürler	52

B. BİREY VE KÜLTÜREL SEÇİM	60
1. Kültür-Özgürlük Bağlantısı.....	60
2. Kültür-Kimlik Bağlantısı.....	61
3. Kültür-Özgürlük ve Kültür-Kimlik Bağlantılarında İleri Sürülen Görüşler.....	62
a. Cemaat ve Cemaatçi Görüş.....	62
b. Liberal Görüş.....	66
c. Liberal Kültürcü/Milliyetçi Görüş.....	68
C. ÇEŞİTLİLİK, ÇOK-KÜLTÜRLÜLÜK VE ÇOK-KÜLTÜRCÜLÜK	71
1. Çeşitlilik.....	71
a. Olgusal Kültürel Çeşitlilik.....	71
b. Olgusal Kültürel Çeşitlilik Lehine Tezler.....	72
i. Çeşitlilik ve Tercihlerin Çoğulluğu.....	72
ii. Kültürel Üyeliğin Önemi.....	73
iii. Estetik Bir Değer Olarak Çeşitlilik.....	74
iv. Rekabeti Teşvik Etmenin Aracı Olarak Çeşitlilik.....	74
c. Normatif Çeşitlilik.....	75
2. Çok-Kültürlülük.....	77
3. Çok-Kültürcülük.....	81
a. Cemaatçi Çok-Kültürcülük.....	88
b. Liberal Çok-Kültürcülük.....	90
c. Ulus-Devlet Milliyetçiliğine Karşı Çok-Kültürcülük.....	93
d. Çok-Kültürcülüğe Yönelik Eleştiriler.....	97
i. Cumhuriyetçi-Dayanımcı Eleştiri.....	98
ii. Liberal-Özgürlükçü Eleştiri.....	99
iii. Marksist-Eşitlikçi Eleştiri.....	100
D. KİMLİK SİYASETİ	102
1. Kültür ve Siyaset.....	103
2. Kimlik / Tanınma Siyaseti.....	105
a. Yurttaşlık ve Boyutları.....	111

i. Yurttaşlık Bağı.....	114
ii. Yurttaşlık Statüsü	116
iii. Farklılaştırılmış Yurttaşlık	121
E. HOŞGÖRÜ VE SİYASAL TARAFSIZLIK MODELLERİ	127
1. Hoşgörü	129
2. Siyasal Tarafsızlık	132
a. Özerk Birey	135
b. İyi Niyetli İhmâl veya Müdahale Etmeme	139
i. Normatif Gerekçe	140
ii. Pragmatik Gerekçe	142
iii. Müdahale Etmeme Modelinin Değerlendirilmesi	143
c. Ayrımcılık Yapmama Politikası / Ayrımcılık Yasağı	144
d. Eşit Destekleme veya Sempatik Tarafsızlık	150
F. EŞİTLİK VE EŞİT TANINMA TALEBİ	151
1. Eşitlik	151
2. Eşitliğin Benzer Kavramlardan Ayrılması	155
a. Özdeşlik	155
b. Aynılık	156
c. Benzerlik	157
d. Eş-Değerlilik	161
3. Eşit Tanınma Talebi	164
G. KÜLTÜREL HAKLARIN SINIFLANDIRILMASI	176
1. Muafiyetler	179
2. Teşvik ve Yardımlar	183
3. Geleneksel Kültürün ve Hukukun Tanınması	185
4. Dış Korumalar	186
5. İç Kısıtlamalar	189
6. Temsil Hakları	191
7. Öz-Yönetim Hakları	193
8. Sembolik Taleplerin Kabûl Edilmesi	194

2 DİL HAKLARI

199

A. TEMEL KAVRAMLAR	199
1. Dil.....	199
a. Tanım.....	199
b. Dil-Lehçe Ayrımı.....	200
c. Dil Topluluğunun Tanımlanması.....	202
2. Ana Dil.....	202
3. Resmî Dil.....	203
4. Çok-Dillilik.....	205
B. DİL POLİTİKALARI VE DİLSEL DEĞİŞİM	207
1. Dil Politikaları.....	207
a. Tek-Dillilik.....	210
i. Ekonomik Kalkınma.....	211
ii. Demokratik Müzakere.....	212
iii. Etkin Sosyal Politikalar Oluşturulması.....	212
iv. Devletin Bütünlüğünün Pekiştirilmesi.....	213
v. Bilgi Akışının Artırılması.....	213
b. Çok-Dillilik.....	214
2. Dilsel Değişim ve Nedenleri.....	216
a. Tabîî Ölüm ve Ölü Dil.....	217
b. Asimilasyon Olmadan Dilde Radikal Değişim.....	218
c. Asimilasyon Sonucu Dilde Radikal Değişim.....	218
d. Dilsel Değişim Nedenlerinin Kritiği.....	223
C. DİLİN FONKSİYONLARI	232
1. İletişim Aracı Olarak Dil.....	235
2. Kültürel Kimlik ve Dil.....	239
D. DİLSEL ADÂLET HAKKINDA GÖRÜŞLER	246
1. Telâfi Edici Adâlet.....	248
a. Seçilmemiş Eşitsizliklerin Giderilmesi.....	248

b. Destekleme Mâliyetinin Paylaşılması.....	249
c. Telâfi Edici Adâlet Anlayışının Eleştirisi.....	250
2. Milliyetçi Görüş.....	252
3. Liberal Kültürcü Görüş.....	260
4. Liberal Demokratik Görüş.....	265
E. DİL HAKLARININ TEMELLERİ.....	271
1. Dil Haklarını Kamu Yararı Temelinde Ele Alan Görüşler.....	272
a. Ekolojik Bir Değer Olarak Dil.....	273
b. Estetik Bir Değer Olarak Dil.....	275
c. Epistemik Bir Kaynak Olarak Dil.....	276
2. Dil Haklarının Normatif Temelde Ele Alınması.....	278
a. Bireysel Seçimlerin Saygıya Değer Olması.....	278
b. Hak Temelli Yaklaşım.....	280
i. <i>Dilsel İnsan Hakları-Dil Haklar Ayrımı</i>	281
F. DİL HAKLARININ NİTELİĞİ VEYA İKİLEMLER.....	289
1. Bireysel Haklar-Kolektif Haklar.....	289
2. Hoşgörü Hakları-Destekleme Hakları.....	298
a. Hoşgörü Hakları.....	300
b. Destekleme Hakları.....	303
c. İkili Ayrımın Değerlendirilmesi.....	306
3. Araçsal Olmayan Haklar-Araçsal Haklar Ayrımı.....	308
a. Araçsal Olmayan Dil Hakları.....	308
i. <i>Ana Dilde Eğitim Hakkı</i>	313
ii. <i>Azınlık Dilinin Yasal Tanınması</i>	321
iii. <i>Azınlık Dilinin Korunması</i>	323
iv. <i>Destekleme Hakları</i>	327
aa. <i>İntibak Hakları</i>	328
bb. <i>Koruyucu Destekleyici Haklar</i>	328
v. <i>Öz-Yönetim Hakları</i>	328
vi. <i>Aydınlatılması Gereken Bazı Noktalar</i>	329

b. Araçsal Dil Hakları	331
i. Ayrımcılık Yasağı	331
ii. Âdil Yargılanma Hakkı	333
iii. Ana Dilin Öğretilmesi Hakkı	334
c. İkili Ayrımın Karşılaştırılması	335
4. Bir Dili Öğrenme Hakkı - Bir Dili Öğrenme Yükümlülüğü	337
a. Dili Öğrenme Hakkı	337
b. Dili Öğrenme Yükümlülüğü	339
G. HAK ÖZNELERİ	343
1. Azınlık Kavramı	344
2. Göçmen / Etnik Azınlıklar	346
3. Ulusal Azınlıklar	349
H. DİL HAKLARININ UYGULANMASI	355
1. Teritoryal Prensip ve Kişisellik Prensibi Ayrımı	355
2. Teritoryal Prensip	358
a. Teritoryal Yetki	359
b. Teritoryal Tek-dillilik	360
c. Teritoryal Prensibin Uygulanması Örnekleri	362
i. Basit Çok-Dillilik veya Mükemmel Yoğunluk	362
ii. Kompleks Çok-Dillilik	365
aa. Mükemmel Olmayan Homojenlik	365
bb. İki Dilli Bölgeler Vâkırı	366
3. Kişisellik Prensibi	367
a. Kişisellik Prensibi ve Bireysel Haklar	368
b. Kişisellik Prensibi ve Negatif Özgürlük	369
c. Kişisellik Prensibinin Değerlendirilmesi	369
I. DİL HAKLARI VE ÖZ-YÖNETİM HAKLARI	373
1. Özerklik	382
a. İtalya	382
b. İspanya	385

2. Korporatif Özerklik	388
3. Çok-Uluslu Devlet ve Federalizm	391
a. Belçika	394
b. İsviçre	400
c. Kanada	402
i. Québec Şartı	408
SONUÇ	413
SONNOTLAR	439
KAYNAKÇA	471
DİZİN	489

*J'ai toujours eu la sensation qu'il y avait en moi un être assassiné.
Assassiné avant ma naissance. Il me fallait retrouver cet être
assassiné. Tenté de lui redonner vie. On ne peut parler du vrai. C'est
ce qui fait partie de la détresse. Dans ce sacré monde, tout nous
invite à l'indignation... Mais au niveau du travail ... que pourrait-on
dire ?... Rien n'est dicible. L'écriture m'a conduit au silence.**

Samuel Beckett

Charles Juliet, *Rencontres avec Beckett Encounters with Beckett*
Montpellier France Fata Morgana 1986 /11/ 20

* "İçimde katledilmiş bir varlık taşıdığım duygusunu hep hissetmişimdir. Ben doğmadan önce katledilmiş bir varlık. Bu katledilmiş varlığı bulmak zorundayım ben. Ona yeniden can vermeyi denemeliyim."

TEŞEKKÜR

DİL HAKLARININ ÇOK-KÜLTÜRLÜLÜK PERSPEKTİFİN-den ele alındığı bu kitap, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Bölümü'nde tamamlanmış olduğum doktora çalışmasının ilk iki bölümüne dayanıyor. Üç bölümden oluşan tez çalışmasının son bölümünün ise biraz daha genişletilerek ayrı bir çalışma olarak yayınlanması düşünülmekte. Tez çalışması, yüksek lisansta da danışmanlığımı üstlenmiş bulunan Prof. Dr. Sibel İnceoğlu'nun danışmanlığında başladı. Maalesef kendisi henüz tez çalışması belirli bir taslak kazanamadan Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesindeki görevinden ayrılınca, enstitü yönetmeliği gereği, tez danışmanlığımı da bırakmak zorunda kaldı. Kendisine hem yüksek lisansta tez danışmanlığımı üstlendiği için, hem de doktora sürecindeki desteği ve hoşgörüsü için minnettarım. Profesör İnceoğlu'nun danışmanlığı sürecinde iyi niyetli ve sabırlı yaklaşımlarından ötürü tez izleme komitesinin diğer iki üyesi, Prof. Dr. Hasan Nuri Yaşar'a ve Yrd. Doç. Dr. Nurcan İpek'e de ayrıca teşekkür etmeliyim.

Tez büyük ölçüde, Profesör İnceoğlu'nun ayrılmasından sonra nezâket gösterip danışmanlığımı üstlenen Prof. Dr.

İbrahim Ö. Kaboğlu'nun danışmanlığında şekillendi. Profesör Kaboğlu'nun danışmanlığı sürecinde tez konusu derinleştirilmiş, çalışmadaki argümanlar önemli ölçüde düzeltilmiş, taslaklar son şekillerini almıştır. Konunun sosyolojik ve siyasal temelleri ile hukuk tekniği arasındaki bağlantılarının kurulmasında, uyarıları ve yönlendirmeleri benim çok değerliydi. Ayrıca yeri geldiğinde, bir doktor adayına bazen ihtiyaç duyabileceği güveni çok ince bir şekilde aşılaması, kendilerinin eğitimci yönünü de daha yakından gözlemlememi sağlamıştır. Profesör Kaboğlu'na her şeyden önce yoğun iş yüküne rağmen tez danışmanlığımı üstlenme nezâketini gösterdiği için müteşekkirim. Tezin gelişimine sağladığı bilimsel katkıları ve yönlendirmeleri için de kendimi şanslı addediyorum.

Tez jürisinde yer alarak beni onurlandıran, Prof. Dr. Osman Doğru'ya, Prof. Dr. Sevtap Yokuş'a, Doç. Dr. Sultan Tahmazoğlu Üzeltürk'e ve Doç. Dr. Abdurrahman Eren'e teze getirdikleri iyi niyetli eleştiriler ve yönlendirmeler için teşekkür ederim.

Söz konusu tezin yazım sürecinde ülkemizin iki önemli Hukuk Fakültesinde çalışma imkânım oldu. Bu vesile ile;

Kendileri ile çalışmayı büyük bir şans olarak gördüğüm Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı'nın değerli öğretim üyeleri Prof. Dr. Ahmet Gürbüz'e ve Prof. Dr. Müslüm Turan'a doktora süresince sağladıkları rahat çalışma ortamı nedeni ile teşekkür etmeyi yerine getirilmesi gereken bir görev olarak görüyorum.

Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı'nın değerli öğretim üyeleri; Prof. Dr. Murat Yüksel'e, Yrd. Doç. Dr. Şule Şahin Ceylan'a ve Arş. Gör. Dr. Fehmiye Ceren Akçabay'a kendileri ile çalıştığım üç yıl boyunca gösterdikleri iyi niyet, yoğun kürsü işlerinden zo-

runlu hâller dışında beni muaf tutarak sağladıkları paha biçilmez zaman ve içten dostlukları için çok teşekkür ederim.

Bu çalışma büyük ölçüde, Türkiye Diyanet Vakfı'nın İstanbul Bağlarbaşı'ndaki İslâm Araştırmaları Merkezinde (İSAM) yazıldı. İSAM'ın Türkiye standartlarının çok üstünde sunduğu çalışma ortamının oluşmasında katkısı bulunan herkese ve özellikle yüksek lisans ve doktora eğitimlerinde öğrencisi olma şansına da sâhip olduğum İSAM Başkanı Prof. Dr. Mehmet Akif Aydın'a teşekkür ederim.

Başka birinin ortaya çıkardığı bir metindeki yazım ve gramer hatalarının kontrol edilerek düzeltilmesi, doğrusunu söylemek gerekirse zevkli bir iş değildir. Her zamanki inceliği ile metindeki yazım hatalarını kontrol etme teklifinde bulunarak bu yorucu görevi üstlenip daha az hatalı bir metnin ortaya çıkmasına sağladığı katkı ve tezin savunulması sürecindeki yakın ilgisi için Arş. Gör. Dr. Gülfem Pamuk'a içten bir teşekkür borçluyum. Gülfem Pamuk'la beraber İSAM'ı keyifli bir arkadaşlık ortamına dönüştüren Doç. Dr. Fulya Erlüle'ye ve Ar. Gör. Dr. Murat Topuz'a dostlukları için teşekkür ederim.

Almanya'da doktora çalışmalarını yürüttüğü sırada, ihtiyaç duyduğum eserleri bana kısa zamanda ulaştıran arkadaşım Dr. Ali Emrah Bozbayındır'a; misafirperverlikleri ve dostlukları için de arkadaşlarım Av. Sami Erdem'e ve Av. Murat Gezici'ye çok teşekkür ederim.

Son olarak başta Selçuk Durgut olmak üzere kitabın basımında emeği geçen Liberte Yayınları çalışanlarına teşekkür ederim.

Mustafa Keleş

Diyarbakır, Ocak 2013

GİRİŞ

A. MESELELER

SİYASET FELSEFESİNDE, 1990’LI YILLARDAN İTİBAREN kültürel çeşitlilik, etnik ve dinsel çoğulculuk üzerine yapılan çalışmalarda bir artış olduğu gözlemlenmektedir. Bu konularda yazanlar, ‘Çoğulculuk Ethosu’, (William Connally, 1995) ‘Tuhaf Çeşitlilik’ (James Tully, 1995) veya ‘Tanınma Siyaseti’ (Charles Taylor, 1992) gibi eserler ile ortaya çıkıp konuyu aydınlatmaya çalışmışlardır. Kültürel, etnik ve dinsel çeşitlilik üzerine yapılan çok sayıda çalışmaya mukabil dilsel çeşitlilik ve dilsel hakların normatif yapısı üzerine yapılan çalışmalar nispeten az sayıda olmuştur. Dilsel çeşitlilik ve dil hakları üzerine yapılan çalışmaların kültürel çeşitliliğin diğer alanları ile kıyaslandığında daha az çalışmaya konu olmasının elbette bazı sebepleri vardır. Bu sebepleri –tüketici olma iddiasında bulunmadan– şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Dilsel çeşitlilik, verili ve nötr bir alan olarak ele alınarak, bu çeşitliliğin normatif değerlendirmelere konu olamayacağı düşünülmüştür. Bu yönü ile dil, etnisite veya ırk ile bir tutul-

muştur. Yani dilin kendisi bize iyi veya kötü hakkında bir fikir vermez. Dil bu nedenle etik değerlendirmelerin kapsamı dışındadır. Dolayısı ile dilsel çeşitlilik ve ona bağlı hak iddialarının normatif geçerliliği yoktur. Dilsel farklılık bu yönü ile dinsel çeşitlilikten ayrılır. Din bize bir dünya algılayışı sunarken dilin kendisinin böyle bir özelliği yoktur. Dil en basit anlatımı ile bir iletişim aracı olmaktan öte bir anlam ifade etmez.

2. Dilsel çeşitliliğin ihmâl edilmesinin bir diğer sebebi, ilk sebeple yer yer çelişen bir başka bakış açısından kaynaklanmaktadır. Burada da dilin iletişim aracı olma rolü ön plana çıkarılmakla beraber, dilsel çeşitliliğe karşı nasıl bir tutum izleneceği konusunda dinsel çeşitlilik ile bir paralellik kurularak liberal teorinin 'dine karşı kayıtsızlık' formülü, 'dile karşı kayıtsızlık' olarak aynen kabul görür. Kısaca 'iyi niyetli ihmâl' olarak adlandırılan bu yaklaşıma göre din gibi dil de kendi hâline bırakılmalı ve kamuyu ilgilendiren meselelerin bir parçası olarak ele alınmamalıdır. Dil, din gibi tamamen kişisel ve özel bir konu olarak değerlendirilmelidir.

3. Dilsel çeşitlilik eğer bir hak ve özgürlük konusu olacaksa bu negatif özgürlük kapsamında düşünülmelidir. Negatif özgürlük klâsik birinci kuşak insan haklarına tekabül eden bir anlayışı yansıtır. Asıl olan kişinin bir müdahaleye uğramadan haklardan istifade etmesidir. Bu anlamda kişinin istediği dili konuşması ve istediği dilde ürünler vermesi tamamen bireysel bir haktır. Ancak devletin bireylerin kullandıkları dili herhangi bir biçimde desteklemesi söz konusu değildir. Negatif özgürlük anlayışının bir sonucu olarak bireylerin sâhip olabileceği dilsel haklar, evrensel olarak kabul edilen insan haklarından farklı bir hak kategorisi gerektirmez. Evrensel insan hakları içinde mütalaa edilen dil hakları –devletin olumsuz bir müda-

halesi yoksa– ayrıca bir değerlendirme konusu olmamalıdır.

4. Son olarak dilsel hakların, klâsik insan haklarından farklı bir yapısı olduğunu kabûl eden fakat pratik gerekçelerden dolayı bunu dile getirirken ihtiyatlı bir yaklaşımı benimseyenlerin de bulunduğunu belirtmek gerekir. Bu yaklaşımın sâhipleri dilsel hak taleplerinin klâsik insan haklarının bilinen uygulama biçimleri ile karşılanamayacağını farkındadır. Ancak farkında oldukları bir diğer gerçek de dilsel farklılığın dünyadaki pek çok çatışmanın kaynağı olduğudur. Dolayısıyla hak talepleri ile çatışma riskleri arasında bir denge kurma arayışının sonucu olarak, dilsel hak taleplerinin normatif geçerliliğini kabûl etmekle beraber, çatışma potansiyelinin yüksekliği nedeni ile bunu dile getirmekten imtina etmektedirler.

Bu dört neden dilsel çeşitliliğin haklar alanında neye tekabûl ettiğinin araştırılması önünde bugün de birer engel olarak (kısmen) durmaktadır. Ancak bu engeller giderek aşılmaktadır ve dil politikaları siyaset teorisinin ve dil hakları da hukukun konusu olmaya başlamıştır. Bunun pratik ve teorik sebepleri vardır.

Pratik nedenlerin başında, dünyada yaşanan ve geniş bir ölçüğe yayılan çatışmaların merkezinde dilsel farklılığın yatıyor olmasıdır. Dil söz konusu olduğunda fiilî çatışmaları veya mücadeleleri –Patten ve Kymlicka’yı izleyerek– beş farklı kategoride gözlemlemek mümkündür. Bunlar şöyle sıralanabilir;

1. Doğu Avrupa

Doğu Bloku’nun çöküşünden sonra Doğu Avrupa’da dilsel fay hatları üzerinde ortaya çıkan etnik çatışmalar ve dilsel azınlıklar sorunu dilsel çatışma alanlarının başında gelmektedir.

Doğu Avrupa'da komünist rejim döneminde kâğıt üstünde de olsa dilsel azınlıklara dil hakları tanıyan politikaların yerine çoğunluk dilini tek resmî dil olarak kabûl eden politikaların benimsenmesi ile dilsel azınlıklar anlaşılabilir şekilde dil haklarını ve statülerini kaybetme tehdidi ile karşılaşmışlar ve söz konusu politikalara karşılık barışçı protestolardan şiddet içeren eylemlere ve ayrılık taleplerine varan tepkiler göstermişlerdir. Bunun sonucu olarak da dilsel azınlıklar konusu Avrupa'da özellikle Doğu Avrupa bağlamında yeniden tartışmaya açılmıştır. Avrupa Konseyi, 'Bölgesel Diller veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı'nı 1992'de ve 'Ulusal Azınlıkların Korunmasına Dâir Çerçeve Sözleşme'yi 1995'te kabûl etmiştir. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilâtı (AGİT) da 1998'de 'Ulusal Azınlıkların Dilsel Haklarına İlişkin Oslo Tavsiyeleri'nde bulunmuştur. Bu bildirimler, dilsel hakların minimum standardını belirlemektedir. Ayrıca sâdece Doğu Avrupa'da değil, Asya ve Afrika'da yer alan eski sömürge ülkelerinde de kamu kurumlarının yapılandırılmasında ve ulusal kimliğin inşasında dilsel farklılığı dikkate almaya yönelik çabalar vardır. Dil politikalarının demokrasiye geçiş sürecinde hayatî bir rol oynadığı konusunda gittikçe yaygınlaşan bir konsensüsün mevcudiyetinden bahsedilebilir. Kısacası, bütün dünyada demokrasinin geliştirilmesinin ve derinleştirilmesinin dil politikalarının ve dil haklarının yeniden tanımlanmasına bağlı olduğu yaygın bir kabûl görmektedir.¹

2. Bölgesel Diller ve Azınlık Milliyetçiliği

Dil konusunda çözümlenmemiş konular, Batı'da ve dünyanın diğer yerlerinde farklılıklar ve benzerlikler göstermektedir. Tarihsel olarak en keskin çatışmaların bir bölümü, egemen dilsel grup ile farklı büyüklükteki ve çoğu zaman belirli bir bölgede

güçlü olan dilsel azınlıklar arasında yaşanan çatışmalardır. Örnek olarak Belçika'da Flanders, İspanya'da Katalonya ve Bask Ülkesi, Kanada'da Québec ve diğer eyaletlerin bir bölümü, İtalya'da Almanca konuşan Güney Tirol ve İsviçre'de Fransızca ve İtalyanca konuşan kantonlar verilebilir. Bu çatışmaların sonuçları ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Bununla beraber yukarıda sayılan örneklerin hepsinde de bölgesel dil kendi bölgesinde resmî dil olarak kabul edilmiştir. Bazı durumlarda bölgesel dil egemen çoğunluğun dili ile eşit statüde kabul edilmiştir. Bazı durumlarda bölgesel dil kendi bölgesinde tek resmî dil olarak kabul edilmiştir. Bazı örneklerde ise bölgesel dili kullananların okullar, mahkemeler, medya araçları ve yerel yönetimler gibi toplumsal kurumlara kendi dillerinde ulaşmaları ve kendi dillerinde kamu hizmeti almaları imkânı tanınmıştır.²

Dil üzerine yapılan tartışmalar hiçbir zaman sâdece dil ile sınırlı kalmamıştır. Gerek Batı'da gerekse Doğu'da bölgesel dilleri konuşan topluluklar çoğu kez ulusal gruplara tekabül etmektedir. Bunun anlamı bölgesel azınlıkların kendilerini sâdece farklı bir dil konuşan bir topluluk olarak değil, aynı zamanda belirli bir toprak parçası üzerinde yaşayan farklı bir ulus olarak gördükleridir. Ulusal azınlıklar, milliyetçi politik partiler etrafında mobilize olarak, ulusal kendi kendini yönetme hedefine yönelmişlerdir. Dil hakları, ülkesel milliyetçiliğin önemli bir parçasıdır.

3. Göçmen Entegrasyonu

Birçok Batı ülkesi artık kitlesel göçmen nüfusu barındırmaktadır. Kanada, Avustralya ya da ABD gibi klâsik göçmen ülkeleri için bu yeni bir durum olmamakla beraber Kıta Avrupası ülkeleri ve Birleşik Krallık için bu yeni bir olgudur. Avrupa ül-

kelerinin göçmenlerden beklediği yeni ülkelerinde konuşulan dili öğrenmeleridir. Gerçekte göç edilen ülkenin dilini konuşabilmek birçok Avrupa ülkesinde göçmenler için vatandaşlığı kazanabilmenin bir şartıdır. Diğer yandan göçmenler yeni ülkelerinde kamu hizmetlerinin belirli bir dilde yürütüldüğünü bilerek oraya göç etmişlerdir. Göçmenlerden beklenenin dilsel entegrasyon olduğu başlangıçtan beri onlar tarafından bilinmektedir. Tarihsel olarak göçmenler ile çoğunluk arasında dil temelli bir çatışmanın olmadığı söylenebilir. Bunun nedeni, göçmen ailelerin çocuklarına dillerini aktarmada yetersiz kalmalarıdır. Göçmen çocukları köken dillerini aile içinde öğrenmekle beraber bunu üçüncü kuşak olan kendi çocuklarına aktaramamaktadırlar. Köken dili genellikle üçüncü kuşak ile beraber kaybedilir. Bu durum birçok insan tarafından kaçınılmaz bir son olarak görülmektedir.

Bununla beraber göçmenler arasında bu tarihsel entegrasyon modelini sorgulayanlar da çıkmaktadır. Bunun başlıca iki nedeni; gelişen iletişim teknolojisinin göçmenler ile ana yurtları arasındaki bağlantıyı geçmişe oranla sağlamadaki kolaylık ve çok-kültürlülük düşüncesidir. Çok-kültürlülük, –göçmenler bağlamında– göçmenlerin entegrasyon ya da asimilasyon uğruna etnik kimliklerini saklamamaları gerektiğini, tam tersine kamusal alanda etnik kimliklerini gururla açıklayabilmelerini destekleyen ve kamu kurumlarından da göçmen etnik kimliklerini tanımalarını isteyen bir yaklaşımı ifade eder. Bir üçüncü sebep olarak da göçmen gettolarının yaşam koşulları sayılabilir. Üçüncü kuşak göçmen çocukları bu gettolarda çalışıp yaşamlarını sürdürürken hâlâ kendi köken dillerini kullanmaktadırlar. Gettolaşmanın sonucu olarak, politik marjinalleşme ve ekonomik açıdan dezavantajlı olma, dilsel farklılığı

bir nesil daha ileriye taşımaktadır.

Batı Avrupa'da yetersizlikten veya gönülsüz oldukları için ulusal dili öğren(e)meyen göçmenlerin ayıplanması sık karşılaşılan bir durumdur. Avrupa ülkeleri, göçmenlerin toplumsal hayatın nimetlerinden gerektiği gibi faydalanabilmelerinin ön şartının ulusal dili öğrenmeleri olduğunda ısrarcıdır. Ancak bir yandan da göçmenlerin ulusal dili öğrenmeye –en azından kendi köken dilleri pahasına– zorlanmaları da sorgulanmaktadır. Bu nedenle göçmen çocukları için iki-dilli bir eğitim verilmesi gerekliliğinden söz edilmektedir.³

4. Yerli Diller ve Biyolojik Çeşitlilik

Dille ilgili çalışmaların güncellik kazanmasının bir diğer sebebi dünya dillerinin %90'nının kaybolma riski ile karşı karşıya olmasıdır. Tehlike altında olan dillerin büyük çoğunluğu yerli dilleridir ve yerli dillerin kaybolma ihtimâli, yerli halkların statüleri ve hakları üzerine yeniden düşünmeyi gerektirmektedir. Yerli dillere karşı duyulan bu ilginin bir diğer sebebi de yerli dillerin kaybolması ile beraber sâhip olduğumuz ekolojik bilgimizin bir bölümünün de kaybolacak olmasıdır. Tehlike altında olan bir dilin kurtarılması biyolojik çeşitliliği korumanın parçası olarak görülmektedir.⁴

5. Avrupa Birliği ve Ulus Ötesi Demokrasi

Dil, ulus-ötesi politik bir toplum olma yolunda ilerleyen Avrupa Birliği bağlamında da tartışılan bir konudur. Avrupa Birliği, yorumcular tarafından eski Westphalia ulus-devlet modelinin yerine ulus-ötesi demokrasi ve ulus sonrası vatandaşlık anlayışlarına imkân veren yeni bir model olarak görülmektedir.

Ancak Avrupa Birliği'nin birçok alanda kurumsal yapısı geliştikçe, güçlü bir Avrupa vatandaşlığı duygusu yaratmanın önündeki en büyük engellerden birinin dilsel farklılık olduğu ortaya çıkmıştır. Avrupa Birliği ile ilgili yapılan en önemli eleştirilerden birisi, birliğin 'demokrasi açığı'dır. Yapılan araştırmalardan çıkan sonuç; birçok ülkede halkın Avrupa Parlamentosu'na çok zayıf bir ilgi ve bağlılık gösterdiği'dir. AB ülkelerindeki halkların, Avrupa Birliği'nin siyasal kurumlarının bir parçası olmasını güçleştiren ve çözümlenmesi gereken problemlerden birisi dilsel farklılık sorunudur.

AB iç ve dış iletişim faaliyetleri arasında bir ayırım gözetmiştir. Dış ilişkiler boyutu, sıradan vatandaşlar ile hükümet ve devlet başkanlarını kapsar. Bu bağlamda insanlar resmî olarak kabul edilmiş dillerden birini kullanmak hakkına sâhiptir. Birliğin iç işleyişinde ise resmî işler genelde birkaç dilde (İngilizce, Fransızca ve daha az olarak Almanca) yürütülmektedir.⁵

Bu çalışmada büyük ölçüde ulusal azınlıklar ve göçmen azınlıkların dile ilişkin haklarının neler olduğu/olabileceği üzerinde durulmuştur. Bunun temel nedeni dil haklarının tanınmamasının bu iki grubu, özellikle de ulusal azınlıkları etkilemesidir. Hatta denilebilir ki dil hakları sorunu, büyük ölçüde ulusal azınlıklar sorunudur. Dil hakları kavramının işaret ettiği ana sorunun, hâkim olmayan dilleri konuşan kişilerin ve dillerinin yasal durumları olduğu görmezden gelinemez. Elbette egemen dilin konuşucuları da dil haklarına sâhiptir, fakat onların dil hakları, çoğu kez anayasal-yasal güvenceye kavuşturulmuş, yasal veya anayasal olarak düzenlenmemiş olsa bile toplumsal kurumlar ve pratikler vasıtası ile zaten korunmuştur. Nitekim Bölgesel Diller veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartı sâdece ulusal azınlıklara özgülüştür.

B. YAKLAŞIM

Dilsel farklılık bu aktüel nedenlerin yanında normatif nedenlerden dolayı da siyaset felsefesinin ve hukukun konusu olmaya başlamıştır.

Öncelikle, çatışmacı ve tehdit altında olma karakteri nedeni ile etnik, dilsel ve kültürel farklılık basitçe kendi hâline bırakılamaz. Modern toplumlar için bu farklılığı, uygulanabilir ve adâletli politikalar ile yönetmek zorunluluğu kaçınılmaz bir olgu olarak ortaya çıkmıştır. Bu tür müdahaleci politikalar kamunun sağlık, eğitim, ulaşım ve çevreye ilişkin genel politikalarından yapısal olarak bir farklılık arz etmemelidir. Dilsel farklılık bağlamında dilsel hak taleplerinin tanınıp tanınmayacağıını belirlemek kamusal politikalarla mümkün olmaktadır.

İkinci olarak, dilsel farklılık çok-kültürlü bir toplumda merkezi bir sorundur. Dil civic bir kimliğin inşa edilmesinde kompleks bir rol oynar. Dilsel homojenizasyon, demografik farklılık gösteren toplumlarda ortak *civic* bir kimliğin yurttaşlara telkin edilmesinde önemli bir mekanizma işlevi görür. Liberal bir toplumda devlet herhangi bir tikel dinî inanç veya iyi hayat anlayışı temelinde ortak bir medenî kimlik belirleyip, yurttaşlarına bunu telkin edemez. Devletin böyle bir tutum takınması, özgür bir toplumda vatandaşların kaçınılmaz olarak farklı ve çoğu zaman yarışan değişik iyi hayat anlayışlarının bir aradahlığını ifade eden ve Rawls'un mâkûl çoğulculuk olarak adlandırdığı ilkeyi ihlâl eder. Ortak dil devletin herhangi bir iyi hayat anlayışı empoze etmeden, insanları siyasal bir toplum olarak bir arada tutmasını sağlar. Ortak ulusal dil, mâkûl çoğulculuk veya farklı iyi hayat anlayışlarını dışlamadan ortak medenî bir kimlik inşasına imkân tanır.⁶

Ancak siyasal bir toplumda ortak bir dilin yerleştirilmesine ilişkin devlet politikaları, dilleri tanınmayan grupların dillerinin statüsünün ne olacağı sorusunu beraberinde getirir. Resmî olarak tanınmayan bölgesel dillerin tanınmasına ilişkin tartışmalar, dil ile beraber yurttaşlık ve ulusal kimlik üzerine tartışmalara da kapı aralar. Dilsel azınlık grupları için dillerinin tanınması, ulusal kimliklerinin tanınmasının bir sembolüdür. Azınlık gruplarının resmî çok-dilliliği istemesi, çok-uluslu bir devlet yapılması sonucunu doğuracağından önemlidir. Azınlık grupları tek bir devlet içinde iki veya daha fazla ulusal grubun yer alabileceğini kabûl eder. Bu nedenle dilin ve kültürün korunması talepleri aynı zamanda ulusal kimliğin tanınmasını, ulusal topraklar üzerinde öz-yönetim haklarına sâhip olmayı ve belki ayrılmayı da ifade eder. Bütün bunlar, birçok devletin neden bölgesel dillere resmî statü tanımaktan çekindiğini izah eder.

Diğer taraftan ortak bir dilin kullanılmasının empoze edilmesine yönelik devlet faaliyetleri dirençle, özellikle de tarihsel olarak belli bir bölgede yerleşmiş ve yoğunlaşmış dilsel grupların direnci ile karşılaşmaktadır. Bu gruplar bölgelerindeki kamu kurumlarının kendi dillerinde işlemesi gerektiği konusunda ısrarcıdır. Dilsel milliyetçilik devlet mantığına yenilmemiştir. Çoğunluk diline asimile olmanın birtakım yararlar sağlayacağı gerçeğine rağmen, ulusal azınlık gruplarının büyük bir bölümü devletlerin dilsel asimilasyon çabalarına karşı sert direnç göstermişlerdir. Dilsel haklar alanında düşünürken ulusal azınlıkların mukavemetine ve kültürel dilsel birikimlerine verdikleri önceliğe dikkat edilmelidir.⁷ Ulusal azınlıkların gösterdiği direncin arkasında genel bir fikir olduğu görülmektedir; bu, bir grup insanın kendi dilini korumaya hakkı olduğu düşüncesidir.⁸ Dilin korunması hakkı, dilsel güvenlik hakkı

ile bağlantılıdır. Kültürel veya dilsel mensubiyetten kaynaklanan ve bu mensubiyette içkin olan bir değer; kişinin dilini kendi hayatının değişik alanlarında kullanabilmesi ve dilini kendi çocuklarına ve sonraki nesillere aktarabilmesidir. Dilin kendisinde içkin olan bu değerın kabül edilmesi (tanınması), bireylerin bir dilsel topluluğa mensup olma istemini ifade eden dilsel güvenlik için gerekli olan minimum eşittir. Dilsel güvenlik iki şart kümesini gerektirir: Birinci olarak, dilsel topluluk kendi dilinin değerinin başkaları tarafından tanınmasını talep eder. İkinci olarak, dilsel güvenlik, dilin araçsal ve araçsal olmayan kullanım biçimlerinin ve alanlarının desteklenmesini gerektirir. Bu ikinci bileşen dilin kullanımını için somut bir çevrenin varlığını gerekli kılar.⁹

Dil konusu, göçmenler bağlamında ele alındığında ise–uzun dönemli dilsel entegrasyonunun bir sonucu olarak– dil ile yurttaş kimliği arasındaki bağlantının sanıldığı kadar güçlü olmadığı görülmektedir. Göçmenler açısından bakıldığında dilsel entegrasyon, göçmenlerin kültürel pratiklerinden ve etnik kimliklerinden vazgeçmelerini yani asimilasyonun diğer adını veya başlangıcını ifade eder. Dil her durumda, yurttaşlık kimliğinin merkezî ve fakat tartışmalı bir unsurudur.

Üçüncü olarak, dil temelli farklı kimlik taleplerinin siyasallaştığı*, kamusal alana haklar temelinde ve temsil edilme söylemi ile taşındığı görülmektedir. Bu bağlamda klâsik vatandaşlık haklarının yetersiz kaldığı ve sâdece yasal düzeyde düşünülen

* J. J. Rousseau, çok önceleri toplumsal olaylarda her şeyin en sonunda siyasetle bağlantılı olduğunu söylerken değişmeyen bir gerçeğe işaret ediyordu. Robert Wokler, "Jean Jacques Rousseau: Ahlakî Çöküş ve Özgürlük Arayışı", Mimar Türkkahraman (çev.) Brian Redhead (der.), *Siyasal Düşüncenin Temelleri* içinde (161-179) İstanbul: Alfa Yayınları, 2001, s. 163

vatandaşlık kurumunun temsil sorununu çözemediği söylenebilir. Farklı biçimleri içinde özgürlüğün haklarla gerçekleştiği, farklılık taleplerinin vatandaşlık kavramı içinde dile getirildiği ve vatandaşlık kavramını dönüştürme yönünde bir irade gösterdiği, sivil haklar üzerine yapılan mücadelenin çok-kültürlülük haklarını da içerdiği günümüzde, bireysel özgürlük, sâdece devlet müdahaleciliğinin minimize edilmesine dayalı negatif özgürlük anlayışı ile korunamamaktadır. Özgürlük, giderek pozitif bir nitelik kazanmakta, bireyin aktif vatandaş olarak kendi çevresini kurma, farklılık yaratma ve –evleviyetle– çevre ve farklılığını koruma hakları ile beraber düşünülmektedir. Çok-kültürcü yaklaşım, liberalizmin farklılaşmamış bir insan doğası vizyonundan hareketle savunduğu evrenselci bireysel haklar düşüncesinin karşısına, kimlik farklılıklarını tanıyan ve bunlar için özel bir yaklaşımın gerekli olduğunu savunan bir farklılık siyasetini ve (özel) hakları çıkarmaktadır.¹⁰ Sosyal ekonomik farklılaşmalar üzerine kurulu insan hakları hukuku genel sorunsalı, etnik-kültürel farklılaşmalardan kaynaklanan kimlik hakkı taleplerini düzenleyen azınlık hakları/farklılık hakları/çok-kültürlülük hakları kategorisiyle yenilenmektedir.¹¹ Bu ‘Farklı olma hakkı’, eşitlik ilkesinin bir görünümü olarak belirlemekte ve hukuksal temellerini, eşitlik ilkesinin değişik bireysel durumlara ve özelliklere uyarlanmasında bulmaktadır. Bireyin gelişip serpilmesi, insan haklarının ideolojik amaçlarından biridir.* Farklı olma hakkı, herkesi

* 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 5.maddesi kısmen bu anlayışı yansıtır

Madde 5 - Devletin temel amaç ve görevleri, Türk milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyeti ve demokrasiyi korumak, kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adâlet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddî ve manevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır.

kimliğinde, kişiliğinin gelişiminde sorumlu kılarken, farklılığın benimsenmesinde ve temel hoşgörü yeteneğinin doğrulanmasında başkasına da sorumluluk yüklemektedir. Herkes için özgürlük, eşit özgürlük olarak, karşılıklı prensibinin gereğini ifade eder. Bu ise tikel bir özneye göre belirlenmiş biçimsel hakların yetersizliğini açığa çıkarır. Yetersizlik, farklılık/çoğulculuktan kaynaklanmaktadır. Herkes için özgürlük, çoğulculuk olgusunun tanınması temelinde farklı olanların özgürlüğünün özgül haklarla desteklenmesini ifade eder. Farklı olma hakkı, diğer bir ifade ile haklarda eşitlik ilkesinin gerçekleştirilmesidir.¹² Bu bağlamda, insanlar arasındaki farklılıklar dilsel farklılıklar üzerinde temellendiğinde ve bu kimlik farklılaşmasına dönüştüğünde, hoşgörü ve laik kurumlar vasıtası ile sağlanan devletin tarafsızlığı, inançlar veya değerler alanında oynadığı rolü farklı dilsel kimlikler söz konusu olduğunda oynayamamaktadır. Farklı dilsel kimlikler söz konusu olduğunda talep edilen hoşgörü değil dilsel kimliğin tanınmasıdır. Tanınma ise pozitif bir yükümlülüğü ifade eder. Ancak –bu pozitif yükümlülük yönü de dikkate alındığında– günümüzde tanınma sorunu birçok güçlüğü ihtiva etmekte ve dilsel kimliğin tanınarak desteklenmesi, kolayca çözülecek bir sorun gibi durmamaktadır.¹³

Dilsel farklılık, değerlere veya inançlara ilişkin farklılık gibi kendi hâline bırakılamayan bir farklılık olarak ortaya çıkmaktadır. Kendi hâline bırakılamayan bu farklılık, kendi doğasına uygun olarak düzenlenmek durumundadır. Devletin dilsel farklılık alanına müdahil olması ise iki türlü olmaktadır; tek-dilliliği kurumsallaştırma veya dilsel farklılığı kurumsallaştırma. Dilsel farklılığın kurumsallaşması durumunda anlaşmazlıklar ve hak talepleri sınırlanmış olur. Ancak devletlerin büyük bir bölümü genelde ilk yolu seçerler ve bunun için bazı argümanlar ileri

sürerler. Bunlar, ekonomik kalkınma, etkin sosyal politikaların uygulanması, demokratik müzakerenin gerçekleşmesi, devletin bütünlüğünün pekiştirilmesi ve en nihâyetinde dilin bunların gerçekleştirilmesinin bir 'aracı' olduğu gibi gerekçelerdir. Nasıl ve ne pahasına gerçekleştirildiğine bağlı olarak bunların hepsi elbette meşru amaçlardır. Ancak tek-dilliliğin kurumsallaşması, büyük ölçüde devletlerin resmî olmayan dillerin kullanılmasını farklı derecelerde kısıtlaması ile mümkün olmaktadır. Böylece devletler, değer yargısı açısından nötr olduğunu varsaydıkları bir alana ve araçsal bir işlev yükledikleri bir beşerî özelliğe, kısıtlama ve yasaklama şeklindeki değer yargıları ile yaklaşmaktadır. Devlet müdahalesinin dokunulmaması gerekene –zira dil konuşucuları dışındakiler için iyi veya kötü bir değer yargısının ve müdahalenin konusu olamaz-yönelmiş olması, dilsel grupların neden çatışmacı bir hüviyete büründüğünü de gösterir. Devlet müdahale edene kadar kısmen nötr olan bir özellik, müdahale ile beraber anlam ve değer kazanmaktadır. Devlet müdahalesi, bir yönü ile bireysel, bir yönü ile de bir topluluk tarafından paylaşılan ortak meşru bir çıkarı zarar vermektedir. Zarar verici eylemi durmanın yolu, zarar gören değeri/dili haklarla korumaktır. Haklar, meşru çıkarları ve değerleri koruyan yetkililerdir.* Dil hakları ise büyük ölçüde

* Hak, Arapçadan Türkçeye geçmiş bir kavramdır. Arapçada mastar, sıfat ve isim olan ve Kuran'da 247 kez geçen kavramın kök anlamı mutabakat ve muvafakattir. Hak kelimesi en genel mânâda 'sübut ve varlığın tahakkuku', olarak da ifade edilmektedir. Aynı şekilde kavram, esasında zihinde olanla hâriçte olanın uygunluğu mânâsını da taşır. Tam karşıtı, imkânsız, yokluk, yok olmak, hata, zulüm, abes ve boş anlamlarına gelen "bâtıl"dır. Bu açıklamalara göre hak kavramının iki temel mânâsı vardır: uygunluk-yerindelik ve buna bağlı gerçeklik. Böylece hak kavramı, kökündeki uygunluk ve yerindelik anlamıyla ahlâkî bir güce sâhip olmaktadır. Recep Ardoğan, "İnsan Haklarının Kavramsal Çerçevesi", *İnsan Hakları Araştırmaları*, Yıl:3, Sayı: 5, s. 11-12.

hukuken tanınan temel haklar değildir. Ancak pozitif hukuk açısından tanınmamış olmak, korunması gereken değeri ve değerini önemini ortadan kaldırmamaktadır.*

Türkçedeki kullanılış şekliyle hak kelimesinin –ve başka dillerdeki muadillerinin– iki temel ahlâkî ve siyasî anlamı vardır. Bunlar; doğruluk ve yetkidir. Birincisinde, bir şeyin doğru (haklı) olduğundan, doğru olan bir eylemden, ikincisinde ise, 'bir kimsenin bir hakka sâhip olduğundan' söz edilmektedir. Haklardan söz edildiğinde aslında bu ikinci anlama (yetkiye) vurgu yapılmış olur. Hak kavramı ile yetki arasındaki ilişki üzerinde duran ve hak kavramının özünde yetki unsurunun varlığına dikkat çeken ilk hukuk düşünürleri Hugo Grotius ve Pufendorf olmuşlardır. Hem Pufendorf hem de Grotius hak kavramını ahlâkî nitelikli bir yetki olarak görmüşlerdir. Bkz. Adnan Güriz, "Hak Kavramı", Hayrettin Ökçesiz (Ed.), *Çağdaş Hukuk Felsefesi ve Hukuk Kuramı İncelemeleri* içinde (134-150), İstanbul: Alkım Yayınevi, 1997, s. 134-135

Hak, sâhibine bir şeyi yapabilme yetkisi verirken, başkalarına da bu yetkinin kullanılmasına engel olmama, saygı gösterme yükümlülüğü getirir. Oktay Uygun, "İnsan Hakları Kuramı", *İnsan Hakları* içinde (13-44), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000, s. 13

Her durumda, bir kişinin hakkı, o kişinin belli durumdaki çıkarlarının ve taleplerinin başka kişilere karşı korunmasını sağlamaktadır. Vehbi Hacıkadroğlu, "Haklar ve Ödevler", Hayrettin Ökçesiz (Ed.), *Çağdaş Hukuk Felsefesi ve Hukuk Kuramı İncelemeleri* (160-168), İstanbul: Alkım Yayınevi, 1997, s. 160. Ayrıca bkz. *Argumentum Aylık Hukuk Dergisi*, 1996, Sayı: 50, s. 258

* Hukukî haklar bir toplumun hukuk sisteminden ve onun hukukun ilân edilmesine, yorumuna ve uygulanmasına ilişkin kurumsal düzenlemelerinden kaynaklanır. Hukukî haklar belli bir hukuk düzenine özgüdür. Hukukî hakların karşısında hukukî yapılarla karmaşık bir etkileşim ve çekişme hâlinde olan ama pozitif hukuktan kaynaklanmayan, belki de bazı pozitif hukuk kurallarının menşesinde yer alan ahlâkî haklar vardır. Son olarak, 'doğal haklar', 'insan hakları', 'temel haklar' veya 'doğanın ve doğanın Tanrısı'nın yasaları' gibi değişik adlarla anılan "büyük haklar" vardır. Bunlar açık bir iradî tasarının ürünü olmayıp aksine ondan önce gelen ve ahlâkî olarak en üst derecede tanzim edici olan ve uygulanabilme alanları geniş olan haklardır. Loren E. Lomasky, "İki Liberalizm Anlayışı", Mustafa Erdoğan (çev.), *Liberal Düşünce*, Sayı:45-46 (Kış-Bahar 2007), s. 46; Larry Arnhart, *Plato'dan Rawls'a Siyasî Düşünce Tarihi*, Ahmet Kemal Bayram (çev.), Ankara: Adres Yayınları, 2004, s. 108,

İnsan hakkı da şüphesiz bir haktır, ama hukukîleşmediği sürece ahlâkî anlamda bir haktır. İnsan haklarının ahlâkî nitelik taşımaları, onların geçerliliğinin hukuk sistemi tarafından tanınmalarına ve uygulanmalarına bağlı olmayı ifade eder.

Dile yapılan müdahale, dilsel azınlıkların hak talebinin temel nedenini oluştursa da bir hakkın tanınıp tanınmaması gerekliliği, sâdece müdahalenin varlığına bağlanamaz.* Bu nedenle, bir hak talebinin ileri sürülmüş olması o talebin meşruluğunun araştırılmasını da gerekli kılar.

Bunların verilen sözlerden veya anlaşmalardan kaynaklanmalarını, fakat hangi milletin, toplumun, topluluğun veya kültürün mensubu olurlarsa olsunlar bütün kişilere âit olmaları anlamında, ahlâkî hakkın özel bir türünü oluştururlar. Mustafa Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, 6. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2004, s. 140; Norman Barry, *Modern Siyaset Teorisi*, Mustafa Erdoğan ve Yusuf Şahin (çev.), Ankara: Liberte Yayınları, 2004, s. 256

Diğer yandan tabiî hukuk doktrininden kaynaklanan insan hakları pozitif hukuktan önce gelen ve ondan üstün olan, insanın doğuştan sâhip olduğu haklar olarak, insana herhangi bir kurum, topluluk veya siyasî yapı tarafından verilmemiştir. İnsan hakları, herkese âit olan, birey veya hak sâhibi ile hakkı bahşeden arasındaki ilişkilere bağlı olmayan haklardır. Diğer bir deyişle, insan hakları ahlâkî ve hukuk öncesi haklardır. Ne insanlar tarafından bahşedilmişlerdir ne de onlardan alınabilirler. İnsan hakları, içinde yaşadığımız hukuk ve sosyal sistem dâhilinde kabûl veya bahşedilmiş olup olmadıkları sorusundan bağımsız olarak mevcuttur. Aksine mevcut düzenlemeleri ve kurumları değerlendirme araçlarımızdır. İdeal olarak, bu düzenlemeler insan haklarını ihlâl etmemelidir. Ruth Gavison, "On the Relationship Between Civil and Political Rights, and Social and Economic Rights", Jean Marc Coicaud, Michael W. Doyle ve Anna Marie Gardner (Ed.), *The Globalization of Human Rights* içinde (23-55), Tokyo-New York-Paris: United Nations Universty Press, 2003, s. 25

İnsan haklarının (moral) değerler alanına âit görülseler dahi, içeriğinin belirlenmesinden öte uygulama kabiliyeti kazanabilmeleri için hukukî-pozitivist ölçütlere ihtiyaç duyulduğu bu anlamda hukuken tanınması gerektiğine haklı olarak işaret edilmiştir. Bkz. Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku*, s. 15

* Kymlicka'nın belirttiği gibi dil temelinde yükselen taleplerin –ya da milliyetçiliğin– ille de bir müdahale ve haksızlıktan doğması gerekmez ve ideal olarak âdil bir dünyada bile varlığını sürdürebilir. Liberal bakış açısından, dil temeline dayalı milliyetçilik son tahlilde özgürlük ve eşitlikle çelişmez; çünkü din temeline dayalı milliyetçiliğin tersine, herhangi bir ortak iyi kavrayışını önceden varsaymaz ve ırk temeline dayalı milliyetçiliğin tersine, içkin olarak dışlayıcı veya ayrımcı değildir. Will Kymlicka, *Çokkültürlü Yurttaşlık Azınlık Haklarının Liberal Teorisi*, Abdullah Yılmaz (çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998, s. 164 (Bundan sonra *Çokkültürlü Yurttaşlık* olarak kısaltılacak)

Dilsel hak talepleri ileri sürülürken genellikle eşitlik ilkesine dayanılmaktadır. İnsan hakları savunusu eşitçi ve liberal ideolojiye dayandığından, 'eşitlik', hakların talep edilmesinin normatif temeli olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁴ Ancak burada temel bir hukuksal ilke olan eşitlik yeniden yorumlanmaktadır. Eşitlik ilkesinin yeniden yorumlanması, eşitliği benzerliği veya aynılığı imâ eden temelinden koparmadan, farklılığı da dikkate alan bir ilkeye dönüştürmekle mümkün olmaktadır. Eşitlik ilkesi çerçevesinde bireylerin iki farklı türde hakka sâhip oldukları söylenebilir. Birincisi, bir olanağın, kaynağın veya yükün eşit dağıtımı olan eşit muamele (*equal treatment*) hakkıdır (örneğin eşit oy hakkı). İkincisi, eşit olarak davranılma (*treatment as an equal*), bir yükün veya yararın dağılımından aynıyı değil de, herhangi biri ile aynı saygıyı ve ilgiyi gö-rerek davranılma hakkıdır. Eşit olarak davranılma hakkı, eşit muamele hakkının türevidir.¹⁵ Herhangi biri ile aynı saygıyı ve ilgiyi gö-rerek davranılma hakkı, bizi farklılığı dikkate alan yeni eşitlik anlayışına götürür. Bu yeni eşitlik anlayışının zorunlu sonucu; farklı dilsel/kültürel taleplerin doğalarına uygun bir biçimde haklar olarak düzenlenmesidir. Dil hakları bağlamında eşit olarak davranılma hakkı; bireylerin aynı tek dili ya da çoğunluk dilini değil, kendi dillerini kullanma, öğrenme, öğretme, dilsel/kültürel kimliğine saygı haklarını ve tüm bu haklardan anlamlı bir biçimde yararlanabilmeleri için mensup oldukları dilsel grubun kolektif özerklik hakkını ifade eder.

Dile ilişkin saydığımız hakların tanınması ise kültürün ve dilin bireyler için taşıdığı önemin ortaya konulmasına bağlı gözükmektedir. Kültür ve dilin önemi, bireyin dil ve kültür ile olan ikili ilişkisinde gözlemlenebilmektedir. Bunlar; dil ve kültürün özgürlük ve kimlik ile olan bağlantılarıdır. Buna göre

kişinin (başka kültürlerden öncelikli olarak) kendi kültürü ve dili ona bir kimlik sağladığı gibi, ona özgür seçimler yapabilmek için seçenekler de sunar. Kişi haklardan ve özgürlüklerden öncelikle kendi kültürü içinde yararlanabilmektedir.

Kültürün ve dilin birey için önemli olan kimlik ve özgürlük bağlantıları ise dil haklarının azınlık kavramı ve hakları içinde savunulması ile yeterince anlaşılmaz. Zira azınlık hakları yaklaşımı, azınlık haklarını eşitlikçi temelde ele alıp azınlıklara haklar tanımaktan çok, azınlıkların korunmasını imâ eder. Azınlık hakları yaklaşımı, hakların öznesi olmak açısından azınlıkları her durumda ikincil görür. Azınlık hakları söyleminin eşitlikçi olmayan özelliği nedeniyle, kültürün ve dilin birey için taşıdığı önemin savunulması ve taşıdığı değer korunması, çok-kültürcü yaklaşım ile mümkün olabilmektedir. Çok-kültürlülük, toplumda egemen olmayan grupların farklılıklarından kaynaklanan haklarının normatif savunusuna bir zemin hazırlamaktadır. Bunu da kültürün birey için taşıdığı önemi ve hukuk öncesi niteliğini ortaya koyarak yapmaktadır. Esasen insanın ve onun toplumdaki varlığının koşulları üzerinde ontolojik düşünme ön dönemecinden geçmeden herhangi bir konuda adalet politikası anlayışını oluşturmak mümkün değildir.¹⁶ Dilin, kültürün ve kimliğin birey için taşıdıkları önem nedeni ile hukukun konusu olması gerektiği yönündeki çok-kültürcü anlayış, temelde, sanıldığı gibi (sâdece) göçmenlerin, hatta genel anlamda azınlıkların hakları ile değil, kültürün insan yaşamındaki yeri, politik önemi, kültürler arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerin nasıl düzenlenmesi gerektiği ile ilgilenir. Birbirinden farklı grupların tek başına farklı kimlikleri ile neden politik önem taşıdığı ve hakları olması gerektiği sorusunu sormadan, grup farkına dayalı hakları tartışıla-

maz, bu da kültürün yapısının ve insan yaşamındaki yerinin ortaya konulmasını gerektirir.¹⁷ Çok-kültürcülük bu anlamda değerler yargısı ve hakların sâhibi olabilecek öznelere açısından toplumu, azınlık çoğunluk ayırımına tâbi tutmaz, toplumu eşit haklara sâhip olabilecek sayıca farklı büyüklükteki gruplardan oluşan bir bütün olarak tasavvur eder.

Dil hakları söz konusu olduğunda çok-kültürcü anlayışın azınlık hakları söylemine kıyasla eşitlikçi özelliği daha da belirginleşir. Zira dillerin yapısal olarak birbirine üstünlüğü yoktur. Bu yönü ile etnisiteye veya ırka benzer. Ancak etnisite ve ırk insanoglunun durağan bir özelliği iken, dil onun sürekli hareket ve oluşum hâlinde olan bir özelliğinin yansımasıdır. Değer yargısı açısından bir nitelemeye tâbi tutulmaması gerekli ise de bir dilin konuşucularının onu kullanmasının, korumasının ve geliştirmesinin engellenmemesi daha da önemlidir. Dilin bu özelliklerine, devletin dil söz konusu olduğunda bazılarını tanıyıp bazılarını tanımaması durumunda tarafsızlığından söz edilemeyecek olması eklendiğinde, eşit tanınma açısından dilin diğer farklılaşma biçimlerinden* ayrı olarak incelenmesi gerekir. Ancak yine de bu yapısal benzemeziğin, ilkelerin, statülerin ve hakların farklı-

* Her biri gerçek inanç olma iddiasındaki farklı inanç ve mezheplerden oluşan din olgusunun kendisi, –farklı evrensel doğruluk iddialarına rağmen– için olarak çatışmayı zorunlu kılmaz. Edward Gibbon'un ünlü sözleri ile belirtecek olursak:

Roma İmparatorluğu zamanında tapınmanın çok çeşitli biçimleri vardı ve bunların her biri müntesipleri tarafından eşitçe doğru; filozoflarca aynı eşitlikte yanlış; ve magistralar içinse eşit düzeyde kullanılışlı kabûl edilirdi. Ve bu tolerans, yalnızca karşılıklı bir müsamahayı değil aynı zamanda dinsel uyumu da doğurmuştur.

Brian Barry, *Culture and Equality An Egalitarian Critique of Multiculturalism*, Cambridge, MA.: Harvard University Press, 2001, s. 24 (Bundan sonra *Culture and Equality* olarak kısaltılacak)

laşan doğasının karşılaştırılması yolu ile ortaya konulması gerekir. Bu, çok-kültürlülük başlığı altında ilk bölümde yapılmıştır.

C. ÇALIŞMANIN PLÂNI

Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın temel amacı, dilsel farklılığın hukuksal bir değer ve hak olarak kabül edilecekse bunun hangi ilkeler temelinde ve nasıl düzenlenebileceğinin araştırılmasıdır –ki bu çalışmanın ikinci bölümünün konusudur. Dilsel farklılığın haklar olarak hukuk düzenine aktarılması, öncelikle dilin tanınması ile mümkündür. Dilsel farklılığın tanınıp tanınmaması ise dil politikaları ile bağlantılıdır. Devletler, daha önce de belirtildiği gibi dilsel farklılığı tanıyabilecekleri gibi farklılığı görmezden gelerek tek-dilliliği de empoze edebilmektedirler. Ancak dil politikası tek-dilliliği esas aldığı anda, bu dil politikası diğer dillerin kamusal alandan dışlanması sonucunu doğuracaktır. Bu ise dilsel adâlet hakkında bazı soruları gündeme getirecektir. Dilsel adâlet çerçevesinde bazı dil haklarının tanınması gereği söz konusu olduğunda, bu hakların temellerinin neler olduğu, nitelikleri, ve tanındığında da bunların nasıl uygulanacağını incelenmesi gerekli olmaktadır. İkinci bölümde bu sorulara yanıt aranırken, farklı ülkelerde bu sorunların anayasal-yasal düzeyde nasıl çözüldüğüne de değinilmiştir.

Ancak ikinci bölümde incelenen dil haklarının güçlü bir savunusu, hukuk öncesi/ötesi bazı kavramların (kültürel seçim, kimlik ve özgürlük), bireylerin sâhip oldukları hakları belirleyen kurumların (yurttaşlık) ve hakların türetildiği temel ilkelere (eşitlik), dil kaynaklı taleplerin doğasına uygun bir biçimde anlaşılmasına bağlı olduğundan, öncelikle birinci bölümde bu anlayış (çok-kültürcülük) ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bahsettiğimiz sebeplerden çalışmanın birinci bölümü çok-kültürlülüğe ayrılmıştır. Kültürün bireyler için özgürlük ve kimlik bağlamlarında taşıdığı önemin, kimliğin kişi ve kişinin mensubu olduğu grup için taşıdığı önemin tanınması yönündeki siyasal çabayı ifade eden kimlik siyasetinin ve temel bir hukuksal ilke olan eşitliğin farklılıklar karşısındaki konununun incelenmesi gerekli olmuştur.

Kimliğin tanınması, kültürel alanla siyasal alan arasında bir karşılaşmayı ve müzakereyi imâ etmektedir. Kimlik siyasetinin eleştirdiği ve dönüştürmek istediği siyasal kavram, ulusal kimlik iken dönüştürmek istediği hukuksal kavram ise yurttaşlıktır. Yurttaşlığın farklılıkları dikkate alması –pozitif hukuk bağlamında– haklar alanında da bir farklılaşmayı doğuracağından kültürel hakların neler olduğuna birinci bölümün son kısmında değinilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇOK-KÜLTÜRLÜLÜK

A. KÜLTÜR KAVRAMI

KULLANILMAYA BAŞLANDIĞI İLK DÖNEMLERDEN İTİbaren bir süreci ifade eden kültür kavramı önceleri ürün kültürü (yetiştirme) veya hayvan kültürü (besleme ve yetiştirme) bağlamında kullanılmış sonraları, insan zihninin kültürü (aktif geliştirme) şeklinde bir anlam genişlemesine uğramıştır.¹ Kültür sözcüğü, temelde (tarlayı, toprağı) işlemek bakım göstermek anlamına gelen Lâtinçe ‘*colere*’ fiiline dayanır.* *Colore*, yerleşim alanı, işğâl edilmiş bölge anlamına gelen ‘*colonia*’ sözcüğü ile bağlantılıdır. Lâtinçe tarım

* Gürdal Aksoy, “Kültür ve Uygarlık Sözcüklerinin Tarihsel Evrimi”, *Ekin Belleten*, (Bahar 1991), s. 35 Lâtinçe *colere* fiilinin nesnesi başlangıçta yalnızca tarla ve topraktan ibaretti. Bugün bile Avrupa dillerinde *agricultura* (tarım) biçiminde yer eden sözcüğün başındaki *agri* sözü birçok-dilde “tarla” toprak anlamındadır. Gerçekten de eski Hintçe *ajras* sözcüğü, otlak ve yaylak anlamı içerirken, Sümerce *agar*, Akadca *ugaru*, Grekçe *agros*, Lâtinçe *ager*, Gotça *akrs* Zazaca *ega/hega* ve Kürtçe *erd* sözcükleri de tarla anlamını taşır. Tarıma tarihin ilk uygarlıklarınca Zağros Dağları, Mezopotamya ve Mısır’da geçilmesi, tarım sözcüğünün bu bölgelerde yaşayan toplulukların dillerindeki benzerliğin sebebi olarak görülebilir.

DİZİN

A

- Aborijin 180
- âdil yargılanma hakkı 307, 331, 336
- Amerika Birleşik Devletleri (ABD) 27, 59, 77, 84, 91, 95, 204, 211, 247, 292, 302, 303, 307, 314, 330, 334, 375, 381
- ana dil 202, 206, 211, 217, 252-254, 268, 279, 281, 308, 315-318, 333, 339, 388, 427
- ana dilde eğitim hakkı 264, 282, 285, 313, 317, 335, 372, 375
- ana dilin öğretilmesi hakkı 334
- Anglofonlar 77
- araçsal dil hakları 283, 328, 331-333, 337, 341, 343
- araçsal olmayan dil hakları 277, 308, 310-312, 317, 327-331, 337, 342, 374, 432
- Arzoz, Xabier 285, 308, 336, 381, 390, 393, 406, 454, 458-460, 465-467
- asimilasyon 28, 32, 211, 217-231, 236, 241-246, 250, 315, 328, 330, 375, 399, 426
- Avrupa Birliği (AB) 29, 58, 85, 113, 203, 311, 441, 447, 453, 456, 466
- Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) 233, 299
- Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilâtı (AGİT) 26, 299, 311, 313, 334
- Avrupa Konseyi 26, 203, 299, 399
- aynılık 154, 156
- ayrımcılık yapmama politikası 144, 287
- ayrımcılık yasağı 144, 146, 224, 231, 287, 301, 320, 331
- azınlık 25-27, 30-34, 40, 55-57, 69, 73, 79-83, 89-108,

119-127, 130, 134, 139,
142, 151, 155, 171-177,
181-186, 190-196, 211,
215, 219-223, 232-237,
241-267, 274, 277-287,
290, 295-353, 364, 370-
384, 389-393, 399-407,
459, 463

azınlık dilinin korunması 313, 323
azınlık dilinin yasal tanınması 321

B

Barry, Brian 41, 78, 256-259, 265
Barry, Norman 38
basit çok dillilik 362
Bauböck, Rainer 97, 302, 460, 463
Bauman, Gerd 56, 106, 440
Belçika 27, 51, 91, 96, 108, 193,
231, 306, 312, 320, 322,
352, 364, 381, 393, 394-
400, 432, 435, 466
Benhabib, Seyla 446, 463
benzerlik 113, 152, 154, 157, 161,
176, 231, 304, 307, 380,
393
bireysel haklar 34, 115, 122, 263,
283, 286-290, 294-298,
354, 369, 374-376, 429,
435
Birleşmiş Milletler (BM) 219, 299,
315, 352
Birleşmiş Milletler Genel Kurulu
303
Birleşmiş Milletler İnsan Hakları
Komitesi 301, 399

Birleşmiş Milletler Şartı 352
Blake, Michael 217-220, 223, 227,
236, 241-243, 454
Boran, İdil 229, 457
Bölgesel Diller veya Azınlık Dilleri
Avrupa Şartı 26, 30, 203,
234, 274, 299, 303, 313,
340
Bulgaristan 324, 341

C-Ç

Carens, Joseph 184, 265-268,
456, 460
Çavuşoğlu, Naz 344, 379, 385,
440, 459, 465
Çek Cumhuriyeti 381
çeşitlilik 23, 53-55, 71-76, 81,
100, 104, 140, 167, 180,
183, 222, 228, 247, 266,
273-275, 278, 380, 400,
457
çok-dillilik 205, 210, 213, 214,
334, 356, 362-367, 406
çokkültürcülüğe yönelik eleştiriler
97
çokkültürcülük 19, 28, 34, 40-42,
54-59, 63, 69, 71, 77-82,
85-105, 108, 113, 126, 127,
141, 157, 159, 170, 173,
177, 179, 208, 245, 247,
291, 294, 316, 329, 441-
450, 462
cemaatçi çokkültürcülük 88
liberal çokkültürcülük 90
ulus-devlet milliyetçiliği 93

çokkültürlülük 422
çok-uluslu devlet 391, 393

D

Dahrendorf, Ralf 105, 106
destekleme hakları 183-185, 221,
249, 256, 300, 303-308,
313, 327-330, 374
de Varennes, Fernand 221, 253,
283, 458
Dewey, John 145
dış korumalar 174, 186-190, 260,
263-265, 393
dil hakları 23-26, 30, 174, 176,
188, 190, 202, 215, 223,
246, 255, 262, 271, 274-
278, 281-293, 298-312,
317, 323, 327-331, 336,
341-343, 346, 349, 359,
364, 368-370, 373-378,
386, 390, 393, 405
dil haklarının uygulanması 215,
320, 355
dilün fonksiyonları 232, 353
dili öğrenme hakkı 337-339
dili öğrenme yükümlülüğü 337-
341
dil-lehçe ayrımı 200
dil politikaları 25, 42, 128, 202,
207-210, 213, 215, 250,
262, 265, 271, 293, 301,
358, 363, 404
dilsel adâlet 42, 147, 246, 248,
251-260, 263, 266
dilsel değişim 216, 219, 221, 224-

227, 236, 241, 426, 461
dilsel insan hakları 280-284, 287,
320, 369, 372
dil topluluğu 200, 202, 213, 215,
218, 230, 237, 264, 270,
278, 285, 291, 312, 361-
365, 377, 394
Dunbar, Robert 454, 457, 459, 460
Durkheim, Émile 314
Dworkin, Ronald 70, 133, 144,
152, 159, 175, 236, 440,
450

E

Ellis, Anthony 289-291, 294, 439
Erdoğan, Mustafa 38, 256, 380,
443-446, 458, 465
Ersanlı, Büşra 310
eş-değerlilik 160-162
eşit destekleme 150
eşit tanınma talebi 151, 164, 173,
228, 277
etnik azınlık 192, 232, 324, 344

F

Faist, Thomas 114, 446, 447
federal devlet 305, 323, 379, 381,
391, 393
federalizm 305, 352, 380, 388-393
federe devlet 363
Finlandiya 204, 322, 351, 373,
390-393, 405
Flamanlar 91
Franco, General 221, 251, 327

Frankofon 77, 96, 291, 403, 407
 Fransa 98, 101, 113, 129, 184,
 204, 211, 241, 321, 349,
 360, 383
 Fraser, Nancy 109, 110

G

Galtung, Johan 225
 geleneksel kültürün tanınması
 185
 Gerdes, Jürgen 122, 446
 göçmen azınlık 303, 422, 424,
 432-434
 Green, Leslie 460
 Grin, François 278-283, 462
 Güney Afrika 84, 348, 393

H

Habermas, Jürgen 105, 107, 130,
 280, 329, 446, 449
 Herder, Johann Gottfried 48, 59,
 72, 74, 165, 174
 Hırvatistan 231, 312, 322

İ-J

iç kısıtlamalar 187-190, 263, 265
 iletişim aracı olarak dil 235
 İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi
 (İHEB) 89, 298
 İnsan Hakları ve Temel
 Özgürlüklerin Korunması-
 na Dair Avrupa Sözleşmesi
 (İHAS) 231, 298
 intibak hakları 328, 335

İspanya 27, 96, 108, 193, 221,
 251, 270, 320-323, 338-
 342, 349, 351, 381, 385,
 391, 393, 432, 436

İsviçre 432, 435

İtalya 27, 322, 327, 332, 382-384,
 389, 436

iyi niyetli ihmâl 24, 95, 130, 134,
 301, 303

Jones, Peter 440, 458

K

Kaboğlu, İbrahim Ö. 20, 38, 139,
 166, 176, 284, 288, 295,
 377, 378, 379, 440, 447,
 454, 456-459, 462, 465

Kadioğlu, Ayşe 106, 111-115, 447

Kanada 27, 51, 58, 77, 79, 84, 86,
 90, 96, 108, 159, 183, 187,
 193, 202, 262, 269, 285,
 291, 306, 320, 322, 329,
 330, 333-336, 350, 373,
 381, 393, 402-410, 432,
 435, 458, 463

Katalanlar 53, 91, 108, 251, 349

kişisel prensibi 215, 356, 367,
 372

kompleks çok-dillilik 365

Kopenhag Belgesi 233, 234

koruyucu destekleyici haklar 327,
 328

Kukathas, Chandran 351-355

kültürel çeşitlilik 23, 51-54, 72-76,
 167, 183, 274

alternatif kültürler 52

alt kültürler 51, 52
 toplumsal kültürler 52-60, 263
 kültürel kimlik 61, 76, 94, 104,
 130, 145, 164, 167, 170,
 178, 186, 240, 255, 282,
 285, 311, 350, 375
 kültürel kimlik ve dil 239
 kültürel seçim 42, 54, 60, 268
 kültür-kimlik bağlantısı 61
 kültür-özellik bağlantısı 60
 Kürtçe 221
 Kürtler 196, 310, 349
 Kymlicka, Will 25, 38, 53, 56, 60,
 68-73, 94-97, 126, 131,
 144, 152, 174, 183, 188,
 221, 229, 235-240, 245,
 259-266, 279, 288-298,
 345, 347, 351-354, 393,
 439-463, 467

L

Laitin, David D. 251, 257, 259,
 263-266, 270, 455-457
 Laponce, Jean 361, 367, 464
 Levy, Jacob 179, 183, 195, 451
 Litvanya 231, 322, 324

M

Macaristan 192, 232, 324
 mancini, Suzanna-de Witte, Bruno
 309, 322, 389, 399, 405,
 457, 460, 461, 465-467
 Marin, Ruth Rubio 313
 May, Stephen 93, 94, 201, 229,

233, 240, 254, 258, 274,
 281, 314, 317, 351-354,
 367, 445, 453-457, 460-
 464

Medenî ve Siyasî Haklar Uluslar-
 arası Paketi (MSHUP) 89,
 296-298, 303, 399

Mill, John Stuart 72, 74, 98, 139,
 145, 170, 212, 354, 449
 muafiyetler 124, 179-182

O-Ö

Oran, Baskın 221, 444

Öden, Merih 449

ölü dil 217, 218

özdeşlik 154-158, 184

özerc birey 54, 89, 135, 137

öz-yönetim hakları 32, 97, 143,
 150, 183, 194, 282, 285,
 287, 293, 305, 323, 328,
 350, 353, 375, 376-379,
 381

P-Q

Parekh, Bhikhu 49, 56, 83, 136,
 141, 158, 170, 231, 265,
 347, 440-451, 458, 462

Patten, Alan 25, 221, 229, 236,
 279, 291, 357, 364, 439,
 454, 459, 460, 463, 467

Pettit, Philip 227, 377

Polonya 192, 232, 322

Québec 53, 91, 104, 183, 186, 193,

237, 242, 245, 262, 265-
269, 291-294, 329, 350,
403-410, 467

Québec Şartı 408

R

Ranciére, Jacques 106, 176

Rawls, John 31, 37, 66, 69, 136,
141, 144, 152, 166, 172,
175-179, 249, 257, 266,
448-451

Raz, Joseph 68, 72, 83-87, 92,
127, 181, 238, 266, 297,
368, 444, 464

Réaume, Denise G. 238, 255, 290,
308, 317, 359, 368, 371,
439, 453, 455, 459-467

Reich, Rob 251, 257, 259, 263-
266, 270, 455-457

resmî dil 26, 146-148, 204, 210,
214, 221, 248, 254, 267-
270, 280, 301-307, 312,
315, 320, 325, 330, 336-
342, 348, 364, 374, 384-
388, 393-395, 399-408

Romanya 192, 231, 322, 324

S

Sadurski, Wojciech 452

Sandel, Michael 65, 442

Sartori, Giovanni 153, 176, 449,
451

sembolik taleplerin kabul edilmesi
194

sempatik tarafsızlık 134, 150

siyasal tarafsızlık 127, 132-135,
147, 224

Siyasî Partiler Kanunu 243

Skutnabb-Kangas, Tove 201-203,
274, 280

Slovenya 192, 232, 322, 325

T

Tacar, Pulat 211, 383, 387, 391,
394, 400, 466

tanınma talebi 123

Taylor, Charles 23, 65, 78, 92,
123, 131, 141, 151, 155,
162-165, 168, 172, 174,
188, 237, 240, 256, 354,
442-451, 455

temsil hakları 288

teritoryal prensip 215, 358, 365-
367, 399

teritoryal tek-dillilik 358-362

teritoryal yetki 359-364

teritoryal yetkilendirme 358, 363,
365

teşvik ve yardımlar 183

Tok, Nafiz 73, 142, 149, 178, 181-
184, 196, 295, 351, 441-
445, 448, 449, 450, 451,
452, 456, 459, 460, 463

Türkiye 21, 34, 113, 115, 117, 131,
184, 196, 211, 221, 241-
244, 284, 310, 332, 350,
360, 377, 439, 444-447,
452, 454

U-Ü

Ulusal Azınlıkların Korunmasına
Dair Çerçeve Sözleşme 26,
222, 299
Uygun, Oktay 466

Üstel, Füsun 58, 100, 143, 444,
447, 451, 452

V

Virtanen Eraydın, Özlem 58, 211,
215, 255, 264, 306, 452-
454, 461-463

W

Walzer, Michael 142, 153, 170,
178, 311, 354, 447-450
Weinreich, Max 201

Y

Young, Iris Marion 118, 120, 124,
141, 191, 452
yurttaşlık bağı 111, 117
yurttaşlık hakları 58, 119-122, 126
yurttaşlık statüsü 116, 120
farklılaştırılmış yurttaşlık 121,
122, 126